

ВПЛИВ ІННОВАЦІЙ НА СТАБІЛЬНІСТЬ МОВНОЇ СИСТЕМИ: РЕГУЛЯТОРИ СИСТЕМНОЇ РІВНОВАГИ

Предмет обговорення в статті становлять характер і ступінь впливу лексико-словотвірних інновацій на стабільність системи української мови, зокрема на динаміку сучасного українського лексикону. Особливу увагу приділено системним та комунікативним фільтрам інновацій (їх підтримці), захисним механізмам мови. Інновації в українському лексиконі розглянуто на загальнослов'янському тлі.

Ключові слова: інновація, мовна система, лексикон, словотворення, динаміка, стабільність, системна рівновага.

Кінець ХХ — початок ХХІ століття ознаменований подіями особливого значення для української мови й українського мовознавства. Україна в 1991 р. здобула незалежність, і українська мова стала мовою нової Української держави. Державний статус української мови в 1996 р. було закріплено в ст. 10 нової Конституції України. Набуття українською мовою нового соціально-політичного статусу збіглося з кардинальними зрушеннями в житті українського суспільства. Такі істотні зміни в зовнішніх обставинах функціонування української мови не могли не спричинитися до її інтенсивного оновлення й розвитку. Українське мовознавство на бурхливу соціодинаміку, нові вимоги до мови української суспільної практики відгукнулося не лише новими загальномовними й термінологічними словниками, а й словниками нового для української лексикографії типу — *неологічними*, або *словниками мовних інновацій*. За короткий час їх з'явилася вже ціла низка, різних за складом своїх реєстрів і за метамовою, способом опису та пояснення інновацій. Українські неологічні словники охоплюють увесь спектр лексичних інновацій, одно- і кількаслівних, або вміщують лише окремі їх різновиди: новотвори, нові запозичення, неосемантизми, а також висвітлюють окремі сфери функціонування нової лексики (стиль мови, тип текстів, ідіолект письменника). Поява корпусу таких спеціальних словників разом із масивами нової лексики, поданими в новітніх українських загальномовних і галузевих тлумачних¹, перекладних² словниках, у словниках іншомовних слів³, переконливо доводить формування в сучасному українському мовознавстві ок-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К., 2001. — 1440 с.

² Російсько-український словник / За ред. В. В. Жайворонка. — К., 2003. — 1424 с.; *Пройдаков Е. М., Теплицький Л. А.* Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. — 2-е вид. — К., 2006. — 824 с.

³ Російсько-український словник іншомовних слів / Укл. Т. П. Мартиняк. — Х., 1999. — 388 с.; Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О. І. Скопченко, Т. В. Цимбалюк. — К., 2006. — 789 с.

ремої галузі теоретичних і прикладних досліджень — *неології*. Об'єкт її вивчення становлять зміни в системі мови і в способах її функціонування. Результати аналізу таких мовних змін засвідчує нова самостійна дисципліна, сформована в межах сучасної української лексикографії — *неографія*, або *неологічна лексикографія*. Її завдання полягає в лексикографічному моделюванні мовних інновацій⁴. Українські лексикографи і до появи спеціальних неологічних словників не оминали своєю увагою мовних змін, зокрема нової лексики, проте обмежувалися фіксацією нових номінацій і не ставили своїм завданням з'ясувати ступінь їх усталення в українській мові та характер впливу на її розвиток. Для цього мали змінитися суспільно-політичні обставини функціонування української мови, минути час, достатній для виявлення тенденцій таких мовних змін, для вироблення поняттєвого та методико-процедурного апарату їх опису та пояснення. Низка вже здійснених досліджень динаміки сучасних слов'янських мов переконливо довела, що для вивчення життєстійкості інновацій, наслідків їхнього впливу на стабільність і розвиток мовної системи достатньо надійним можна вважати період у 10–15 років, час формування нового покоління носіїв мови⁵.

Зосередження уваги неологів і неографів передусім на змінах у лексиконі української мови цілком закономірне, адже саме номінаційний корпус мови першим реагує на потреби суспільної практики. Крім того, через нове слово як стрижневу номінативну одиницю дослідник мовної динаміки дістає змогу виявити й інші типи мовних інновацій: правописні, так звані неографізми чи орфографічні новації, морфемні (неоморфемні), словотвірні (неоформанти й неоснови, нові моделі словотворення), граматичні (морфологічні й синтаксичні), стилістичні⁶. Встановлення зовнішніх і внутрішніх детермінант⁷ розвитку сучасної української мови, тобто пріоритетів у вимогах суспільної практики до її оновлення та пріоритетів у ресурсах мови для їх задоволення, уможливило відповіді на такі конкретні питання: а) які чинники суспільної практики становлять зовнішню детермінанту оновлення української мови і сприяють появі в її лексиконі активних і стабільних інновацій; б) які питомі й запозичені мовні ресурси формують внутрішню детермінанту оновлення української мови; в) як і якою мірою вторгнення нових номінацій порушує рівновагу в системі мови, впливає на стратифікаційну організацію лексикону; г) які регулятори сприяють підтриманню стійкої рівноваги в лексиконі та відновленню його нестійкої рівноваги.

Слідом за В. Матезіусом, Г. П. Мельниковим, Ю. А. Тулдавою, Р. Келером та іншими дослідниками динаміки мов, зокрема лексикону, вважаємо, що стійку рівновагу мовної системи визначають якісні й кількісні співвідношення її одиниць, які підтримують типологічні ознаки мови⁸. Для українського лексикону

⁴ Дубичинский В. В. Основные принципы неографии // «Słowa, słowa, słowa»... w komunikacji językowej / Pod red. M. Grabskiej. — Gdańsk, 2000. — S. 61.

⁵ Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. — Ленинград, 1978. — С. 5–26; Horecký J., Buzássyová K., Bosák J. Dynamika slovnjej zásoby súčasnej slovenčiny. — Bratislava, 1989. — 430 s.; Русский язык в конце XX столетия (1985–1995). — 2-е изд. — М., 2000. — 480 с.; Słowotwórstwo / Nominacja / Red. nauk. I. Ohnheiser. — Innsbruck ; Opole, 2003. — 540 s.; Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Даниленко Л. І. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей // Мовознавство. — 2003. — № 2–3. — С. 96–111.

⁶ Карпіловська Є. А. Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики) // Укр. мова. — 2004. — № 3. — С. 3–29.

⁷ Мельников Г. П. Системная типология языков : Принципы, методы, модели. — М., 2003. — С. 89–141.

⁸ Там же; Тулдава Ю. Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики. — Таллин, 1987. — 204 с.; Köhler R. Synergetic Linguistics // Contributions to Quantita-

це показники співвідношення між непохідною та похідною, простою і складною лексикою, лексикою різних частин мови, різної морфемної будови, а також дотримання чинних законів будови українського слова та переваг у його функціонуванні⁹. Нестійку рівновагу демонструють спостережувані в конкретний період функціонування мови зв'язки між її одиницями в системі і в тексті, співвідношення нових і вже наявних номінацій, зокрема варіантних і синонімічних, показники їх продуктивності та активності¹⁰. У контексті порушуваних проблем принципово важливим видається твердження В. Матезіуса про те, що причини й наслідки мовної динаміки вдається з'ясувати лише тоді, коли «завдяки ретельному вивченню окремих мов буде твердо встановлено, які явища в них у ту чи іншу добу були стабільними, а які потенційними»¹¹. Стан цікавих для нас ділянок українського лексикону на момент припливу до них інновацій моделюємо за матеріалами генерального реєстру українських слів, що становить стрижень комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду української мови. Його протягом 1988–1990 рр. сформовано під керівництвом чл.-кор. НАН України Н. Ф. Клименко у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України за матеріалами авторитетних різнотипних словників радянського періоду. Реєстр налічує понад 171 тис. простих і складних слів з інформацією про їхню морфемну будову, обсяг лексичної семантики, абсолютну частоту вживання в півмільйонній текстовій вибірці та частиномовну належність¹². Аналіз нової лексики здійснюємо за матеріалами новітніх українських словників, а також за матеріалами комп'ютерного фонду інновацій у сучасній українській мові (далі — КФІ), створюваного у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, який вміщує тексти сучасної української газетно-журнальної періодики та ресурси україномовного Інтернету (Укрнету)¹³. За новими словниками, спеціальними мовознавчими працями й ресурсами Інтернету українські інновації зіставляємо з аналогічними явищами в російській, польській, чеській, болгарській, білоруській та словацькій мовах.

Найпоказовішими для виявлення мовних змін є ділянки особливого напруження ресурсів мовної системи. Виявом такого напруження в лексиконі стають нові його стратуми, а то й цілі нові відділи — сукупності стратумів для означення нових для мови концептосфер. У складі таких стратумів інновації виконують стратумотворчу функцію. Таку ж функцію мають і інновації в складі нових стратумів, створюваних на базі вже наявних номінацій. Часом такі вже відомі мовцям лексеми, утворюючи стратум, виявляють зміни у своїх формі, семантиці чи оцінно-стилістичному потенціалі. Інновації в цих стратумах засвідчують мовне профілювання, або аспектуалізацію, понять, означених базовою одиницею і ак-

tive Linguistics : Proceedings of the 1st Internat. Conf. on Quantitative Linguistics. 1991.— Dordrecht etc., 1993.— P. 41–51.

⁹ Клименко Н. Ф., Карпіловська С. А. Морфемні структури слів у сучасній українській літературній мові // Мовознавство.— 1991.— № 4.— С. 10–21; Кlymenko N. F., Karpilovs'ka E. A. Computer Morpheme-Word-Formative Database of the Ukrainian Language and Its Applications // Journ. of Quantitative Linguistics.— 1994.— Vol. 1. N 2.— P. 113–131.

¹⁰ Карпіловська С. А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Укр. мова.— 2007.— № 4.— С. 3–15.

¹¹ Матезіус В. О потенціальности языковых явлений // Матезіус В. Избранные труды по языкознанию.— М., 2003.— С. 30.

¹² Карпіловська С. А. Вступ до прикладної лінгвістики : Комп'ютерна лінгвістика.— Донецьк, 2006.— С. 96–104; Кlymenko N. F., Karpilovs'ka E. A. Op. cit.

¹³ Карпіловська С. А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону...— С. 3–15.

тивізованих у різних сферах життя сучасного українського суспільства, появу в уже відомих лексемах додаткових ресурсів номінування. Інновації-складники таких стратумів здатні виконувати не лише стратумотворчу, а й стратумодоповнювальну або стратумоперетворювальну функції. До випробовування системи на стабільність і придатність для задоволення мовних потреб суспільства спричиняються й стратуми, що виявляють зміни в смаках носіїв мови, динаміку мовних норм. У свою чергу, кожен з названих типів лексичних стратумів у техніках оформлення номінацій засвідчує конкурування різних тенденцій розвитку сучасного українського лексику: інтернаціоналізацію / націоналізацію, інтелектуалізацію / демократизацію, економію мовних зусиль / деталізацію номінацій, нейтралізацію семантики мовних одиниць / їх комунікативно-прагматичну диференціацію, а також залучення до розвитку лексику різних мовних ресурсів — як питомих, так і запозичених, різних способів номінації. Відмітною ознакою стратумів, що формують напружені ділянки сучасної лексичної системи, є наявність нових засобів специфікації понять — нових слів або основ чи вже відомих засобів з новими значеннями, нових маркерів-категоризаторів понять — основ у ролі префіксоїдів чи суфіксоїдів, а також сукупностей конкурентних означень того ж означуваного — варіантних або синонімічних номінацій. Аналіз таких динамічних ділянок лексику й дає змогу виявити три найпоказовіші за своїми наслідками різновиди впливу інновацій на стабільність мовної системи, а саме: формування нових лексичних стратумів чи організованих сукупностей стратумів; розвиток і переорганізацію або заміну вже наявних.

1. Нові стратуми українського лексику: мовний інтернет-простір.

Прикладом лексичних стратумів, стрімке формування або поповнення яких припадає на період незалежності, можуть слугувати комплекси номінацій для позначення нових технічних засобів комунікації та утворюваних за їхньою участю нових сфер функціонування української мови. Інтенсивна комп'ютеризація світу привела до формування в глобальному інформаційному просторі нових самостійних сегментів (секторів), що мають власні закономірності будови й функціонування, але виявляють і взаємозв'язки: *інтернет-простору (кіберпростору / кібер-простору / кібернетичного простору, віртуального простору), медіапростору (медіа-простору, медійного простору) та мобільного простору*. Ці три нові сфери функціонування української мови засвідчують і три різні способи творення в українському лексику нових стратумів. Стежити за формуванням україномовного інтернет-простору, крім словників і текстів, дають змогу спеціальні праці українських дослідників, присвячені комунікації в Інтернеті, які засвідчують формування в українському мовознавстві самостійної галузі досліджень — інтернет-лінгвістики¹⁴. Фіксація в нормативних загальномовних і галузевих словниках засвідчує завершення кодифікації окремих інновацій, натомість неологічні словники, а також друковані й електронні тексти подають строкату картину побутування в мові означень нових понять суспільного життя, зокрема літературного стандарту й різнотипних субстандартів сучасної української мови.

¹⁴ Ілик Т. Аббревіатури та похідні від них у комп'ютерному слензі // Лінгвістичні студії.— Донецьк, 2003.— Вип. 11. Ч. 2.— С. 388–394; *Компанцева Л. Ф.* Кто ты, вебожитель? (О некоторых психолінгвистических особенностях именованія личности в компьютерном сленге) // Культура народов Причерноморья.— 1999.— № 6.— С. 137–141; *Компанцева Л. Ф.* Інтернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти : Автореф. дис. ... д-ра філол.наук.— К., 2007.— 36 с.

Англійський термін *internet* український професійний лексикон засвоїв спершу у функції прикметника¹⁵. Його український відповідник *міжмережесвий*, за даними словника О. М. Коссака та С. Л. Маньковського, означив новий спосіб обміну інформацією: не в окремих комп'ютерних (локальних і регіональних) мережах, а між такими мережами в новому їх глобальному об'єднанні. Опубліковане через 15 років, 2006 р., інше спеціальне джерело — «Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування» Е. М. Проїдакова та Л. А. Теплицького засвідчило це запозичення вже у функції іменника, до того ж як онім та апелятив. Лексему *Інтернет* цей словник умістив як назву глобальної комп'ютерної мережі, а лексему *інтернет* — як позначення типу зв'язку між комп'ютерними мережами. До кожної з цих номінацій автори подали синонімічні означення з питомою українською основою **мереж-**: до першої — *Мережа*, до другої — *об'єднана мережа, інтермережа* (з ремаркою *рідко*). На базі такого нового спеціального значення лексеми *мережа* постали й доти відсутні в українському лексиконі прикметники-конкуренти *мережесвий* і *мережний*. Термінологічні словники й мовна практика засвідчують також вживання паралельно з лексемами *Інтернет* (*інтернет*), *Мережа* редукованої аббревіатури *I-нет* (*інет, і-нет*), транслітерованої з англійської аббревіатури *I-net* (*Inet*). Запозичена й легко виокремлювана завдяки префіксу **інтер-** основа **-нет** (з англ. **net-** «сітка, мережа») в загальнономовному вжитку функціонує в кінцевій позиції найменувань локальних і регіональних мереж — складників Інтернету на зразок *Рунет, Укрнет, Фринет, Євронет*. Поява таких національномовних відповідників до англійських найменувань комп'ютерних мереж виявляє детермінанти зовнішніх впливів на мову, значущість відповідних мереж у загальносуспільній практиці. На відміну від поданих аббревіатур численні англійські назви мереж мають поки що в українській мові лише описові відповідники, пор.: англ. *Usenet* і її синонім *NetNews* (*Netnews*) — укр. *служба мережних новин Інтернету*. До англійських композитів з основою **net-** у початковій позиції українські термінологічні словники послідовно подають номінації з прикметником *мережний*, пор.: англ. *netmail* — укр. *мережна пошта*, англ. *netgod* — укр. *мережний бог*, англ. *netizen* — укр. *мешканець Мережі*, англ. *netiquette* — укр. *мережний етикет*, англ. *netware* — укр. *мережне програмне забезпечення (мережне ПЗ)*. Натомість в українському розмовному мовленні вільно функціонують такі адаптовані запозичення, як *нетмейл* (і *вебмейл*), *нетизен*, *нетикет*, *нетоман*, *нетофоб*. Подібні тенденції засвоєння англійської основи **net-** засвідчують і інші слов'янські мови, пор. ч. *net, netiketa* (*netiquette*), *netholik, netholizmus, netofobní, netomanie, netovat, netovský, netový, networking, networkingový*¹⁶; п. *netizen* (і *cybercitizen*), *netmail, Netopedia* (назва інтернет-енциклопедії), *netiketa*; рос. *нетизен, нетоман, нетикет* (і *сетикет*), *нетофоб, нетмэйл*; болг. *нетизен, нетаджия, нетър*¹⁷. Основу **нет-** у російській мові завдяки асоціації її звучання з російською заперечною часткою *нет* залучено й до активної мовної гри в електронних адресах сайтів в Інтернеті, пор.: *Пятен.net* (інтернет-магазин побутової хімії) або *Мозга.net* (гумористичний тижневик в Інтернеті). Позаяк в українській мові така асоціація відсутня (російській час-

¹⁵ Коссак О. М., Маньковський С. Л. Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки. — Л., 1991. — С. 116.

¹⁶ Nová slova v češtině : Slovník neologizmů / Pod ved. O. Martincové. — 2-e vyd. — Praha, 2004. — S. 291–292.

¹⁷ Благоева Д. Синонимия в компютерном жаргоне болгарского и русского языков // LiterNet. — 2005. — 16 янв. — № 1(62). — litenet.bg/publish13/d_bлагоева/

тці-предикативу *нет* відповідають українські лексеми *немає* чи *ні*), лексема *нет* в електронних адресах на зразок *Словник.нет* (*великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн*) залишається непрозорою за своєю семантикою і не створює мовної гри.

Для виявлення міри усталення в лексиконі нової назви, її активності й значущості у процесах номінації та комунікації пропонуємо поняття «функціональний потенціал інновації» (ФПІ), визначаючи його як сумарний показник кількості й потужності парадигматичних, синтагматичних, епідигматичних (асоціативних і дериваційних) відношень інновації з іншими, старими й новими, номінаціями в словнику і в тексті¹⁸. Основа *інтернет*-, як і інші нові запозичені основи, наскільки дозволяють судити наші матеріали, виконує переважно функцію категоризатора, виразника належності різних об'єктів номінації до Інтернету. За її допомогою постають новий словотвірний ряд і нова тематична парадигма слів на зразок *інтернет-біржа*, *інтернет-кафе*, *інтернет-магазин*, *інтернет-новини*, *інтернет-реклама* тощо. Водночас такі інновації в уже наявних у лексиконі словотвірних рядах і тематичних парадигмах зі словами-специфікаторами нових понять поповнюють або й створюють гіпонімічні об'єднання на зразок *реклама* і *радіореклама*, *телереклама*, *політреклама*, *мобільна реклама*, *соціальна реклама* чи антонімічні опозиції типу *реклама* — *антиреклама*. Отже, зрушення в одній ділянці мовної системи приводить до своєрідної «ланцюгової реакції» в ній, до появи ділянок-противаг такому зрушенню для відновлення нестійкої рівноваги в лексиконі. Приступні нам джерела не фіксують у професійному українському лексиконі простих афіксальних похідних від слів *інтернет* чи *інет*. Натомість загальна мовна практика, як українська, так і інослов'янська, демонструє активне творення й уживання таких номінацій, пор.: укр. *інтернетник*, *інтернетівець*, *інтернавт*, *інтернетоман*, *інетоман*, *інтернетоголік*; *інтернетний*, *інтернетівський*, *інетівський*, *інтернетизація*; рос. *интернетовский*¹⁹, *интернетоман*, *интернетчик*, *И-нетчик*, *интернавт*, *интернетифоб*, *интернетоголик*; болг. *интернетски*²⁰, *интернетаджия*, *интернавт*; ч. *internetarná*, *internetář*, *internetistický*, *internetit*, *internetizace*, *internetizovaný*, *internetní*, *internetování*, *internetový*²¹; п. *internetoholik*, *internetoman*, *internaut*. Прикметно, що в загальній мовній практиці від слова *інтернет* передусім виникають афіксальні похідні на означення користувачів Інтернету, професіоналів-програмістів і непрофесіоналів, досвідчених і новачків²², а також ознак його об'єктів і дій з ними. Якщо професійний лексикон подає нейтральні *користувач*, *інтернет-користувач*, *інтернет-оператор*, *інтернет-партнер*, *веб-розробник*, *веб-дизайнер*, *веб-майстер* і оцінно чи стилістично заряджені *юзер*, *мережний бог*, *мешканець*, *громадянин Мережі*, *кібер-поліцейський* (*кіберслідчий*, *кібердетектив*, *кіберкоп*, *комп'ютерний поліцейський*), то в загальному українському мовному вжитку функціонують і такі номінації, як *інтернет-продавець*, *інтернет-фан*, *інтернетоголік*, *інтернетоман*, *інтернавт*,

¹⁸ Карпіловська Є. А. Функціональний потенціал конкурентних моделей словотворення: параметри стабільності похідних // Функціональні аспекти словаутварення : Дакл. ІХ Міжнар. наук. канф. Камісії па слав. словаутваренню пры Міжнар. камітэце славістаў.— Мінск, 2006.— С. 92–101.

¹⁹ Толковый словарь русского языка конца XX в. : Языковые изменения / Глав. ред. Г. Н. Складаревская.— СПб., 2000.— С. 273.

²⁰ Радева В. Български тълковен речник.— София, 2007.— С. 260.

²¹ Nová slova v češtině.— S. 179–180.

²² Благоева Д. Знач. праця; *Компанцева Л. Ф.* Кто ты, вебожитель? — С. 137–141.

інетоман, інетівський друг, нетизен, нетоман, мережани, чатяни, форумчани, віртуал-діти, віртуальний товариш, віртуальна мовна особистість; пор. також рос. *гражданин Сети, сетяне, форумляне, чатяне, вебожитель, е-профессионал*; бр. *@-карыстальнік*²³; болг. *убсърфист, сърфист, сърфър*²⁴. На відміну від чеської мови для української в приступних нам джерелах ми не знайшли дієслів, утворених безпосередньо від іменника *інтернет*. Рідковживані дієслова на зразок *інтернетизуватися* у своїй семантиці спираються на відповідні іменники, пор. *суспільство інтернетизується* та *інтернетизація суспільства*. Відсутність похідних від *інтернет* дієслів як у професійному, так і в загальному лексиконі спричинена необхідністю уточнити дії, спрямовані на роботу з Інтернетом. Таке завдання виконують словосполучення на зразок *підключитися до Інтернету, розмістити в Інтернеті, запустити в Інтернет, шукати в Інтернеті, блукати Інтернетом, скачати з Інтернету, сидіти в Інтернеті, мешкати в Інтернеті* тощо.

Низка номінацій з основою **інтернет-** виявляє синонімічність до номінацій з іншими основами в межах аналізованої сфери комунікації. Наприклад, *інтернет-простір, кіберпростір і віртуальний простір, інтернет-видавець і веб-видавець, інтернет-сторінка і веб-сторінка, інтернет-галерея, онлайн-галерея і віртуальна галерея, інтернет-видання і електронне видання, інтернет-магазин (інтернет-склеп, інтернет-крамниця) і електронний магазин (е-магазин; пор. також рос. *сетевой магазин*), інтернет-ЗМІ і онлайніві ЗМІ (цифрові медіі, електронні медіі), інтернет-безпека, комп'ютерна безпека (в Інтернеті) і веб-безпека* тощо. Такі сукупності синонімічних лексем виявляють різні ознаки розміщених в україномовному інтернет-просторі об'єктів номінації і різні мовні ресурси їх вираження: основа **онлайн-** (англ. *on line* «на лінії») і прикметник *онлайнівий* зі значенням «доступ до чогось у режимі реального часу, можливість безперервної, інтерактивної роботи з чимсь»; основа **веб-** (англ. *web* «павутина») в значенні «належний спеціальній інформаційній гіпертекстовій структурі в Інтернеті — *World Wide Web* (Всесвітній Павутині)»; аброоснова **е-** (від англ. *electronic* чи українського *електронний*) у значенні «форма представлення об'єкта, придатна для опрацювання комп'ютером»; основа **кібер-** з її варіантом **кіб-** і прикметник *кібернетичний* зі значенням «керований за допомогою комп'ютера»; основа **віртуал-** і прикметник *віртуальний* зі значенням «уявний, нереальний». Вони виявляють у межах інтернет-простору різну продуктивність і різну комунікативну значущість. Якщо ряди номінацій з основами **онлайн-** (**онлайнівий**), **веб-**, **кібер-** активно поповнюювані, то з основою **е-** в текстах українських мас-медіа нам трапилася лише напівкалька *е-mail клієнт* з цікавим для нас англіцизмом у вигляді вкраплення. Щоправда, українські відповідники з аброосновою **е-** і базовим для неї прикметником *електронний* широко представлені в термінологічних словниках, зокрема в словнику Е. М. Проїдакова та Л. А. Теплицького, напр.: *е-навчання (електронне навчання), е-сервіс (електронний сервіс), е-ринок (електронний ринок)*, з термінології сучасної прикладної лінгвістики додамо також *електронний словник, електронне видання, електронна картотека, електронна бібліотека*. Брак утворень з цією основою сучасна мовна практика надолужує за рахунок номінацій таких об'єктів за допо-

²³ Мечковская Н. Б. Коммуникация на национальном языке и Интернет: семиотические и лингвистические проявления компьютерной экспансии // Мова. Людина. Світ : До 70-річчя проф. М. П. Кочергана. — К., 2006. — С. 119.

²⁴ Благоева Д. Знач. праця.

могою різних способів адаптування англійських запозичень, пор.: англ. *e-mail* і укр. нормативні *имейл*²⁵, *мейл*, *е-мейл*²⁶, розмовні *і-мейл* (*імейл*), *нетмейл*, *веб-мейл*, *мейлик*, *мейло*, *мило*; рос. *э-мейл*, *нетмэйл*, *мыло*, *нетмыло*, *емеля*. Саме від таких адаптованих запозичень фіксуємо вже й похідні утворення на зразок укр. *імейловий* (*імейлове обговорення*), відповідного п. *emailowy*, слц. *emailový*, ч. *e-mailovací*. Натомість західнослов'янські мови засвідчують активне функціонування моделей з основою *е-* в загальному вжитку, пор.: п. *e-handel*, *e-książka*, *e-przyszłość*, *e-rynek*, *e-świat*²⁷; ч. *e-mall*, *e-nákup*, *e-obchod*, *e-podpis*, *e-pošta*²⁸. Отже, тенденції формування україномовного Інтернету як нового відділу лексикуону засвідчують істотний вплив потреб суспільної практики на добір способів і засобів номінації його понять, їх вирізняльних ознак. Мовна система врівноважує приплив нової лексики завдяки її структурно-семантичній та експресивно-оцінній чи стилістичній диференціації, розподілу за спеціальними й неспеціальними сферами функціонування, поповненню вже наявних і формуванню нових лексичних комплексів: тематичних парадигм, словотвірних рядів, гіпонімічних та синонімічних об'єднань, антонімічних опозицій, регулюванню використання питомих і запозичених ресурсів україномовної номінації.

2. Розвиток наявного стратума: мовний медіа-простір. Нові англіцизми *мас-медіа* і *медіа* (з англ. *mass media* «засоби масової інформації») засвідчують іншу реакцію українського лексикуону на нові вимоги суспільної практики: заміну базової номінації стратума для забезпечення необхідного профілювання означеного нею поняття. Ця інновація в сучасному українському літературному мовленні дедалі активніше замінює громіздке словосполучення *засоби масової інформації* та створену на її базі абрєвіатуру *ЗМІ*. Поява нових технічних засобів комунікації привела до радикальних змін у тому сегменті українського інформаційного простору, який здобув уже назву *медіапростір* (*медіа-простір*, *медійний простір*). Формування лексичного стратума для позначення нових засобів створення й поширення інформації, нових форм її існування й споживання, нових професій осіб, зайнятих у цій сфері суспільної діяльності, спричиняє необхідність не лише означення нових об'єктів і понять, а й використання для цього єдиного маркера-категоризатора. Для виконання такої функції, як доводить аналіз мовного матеріалу, придатнішою виявилася основа *медіа-* в різних способах її припасування до словотвірних формантів. Абрєвіатура-конкурент *ЗМІ* продовжує вживатися в українській мові, проте похідні від неї виникають лише внаслідок певної мовної гри, пор. хоча б такий приклад з праці О. А. Стишова: «Під час виборчої кампанії важко боротися з адміністративним ресурсом та інформаційним *ЗМІєм*»²⁹. За нашими даними, вперше транслітероване запозичення в повній (*масмедіа*) і редукованій (*медіа*) формах з дефініцією «засоби масової інформації (комунікації) — преса, кіно, ТБ, аудіо- та відеокасети, плакати і т. ін.» зафіксувала Т. П. Мартиняк³⁰. Слова *мас-медіа* та *медіа* фіксує у своєму реєстрі «Великий тлумачний словник сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела 2001 р., а Г. М. Віняр і

²⁵ Російсько-український словник.— С. 347.

²⁶ Сучасний словник іншомовних слів.— С. 264, 444.

²⁷ Waszakowa K. Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny.— Warszawa, 2005.— S. 151–152.

²⁸ Nová slova v češtině.— S. 106–109.

²⁹ Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації).— К., 2003.— С. 49.

³⁰ Російсько-український словник іншомовних слів.— С. 178, 180. Дефініцію подаємо в перекладі з російської мови.

Л. Р. Шпачук у текстах сучасної української газетно-журнальної публіцистики засвідчили це запозичення у формі *мас-медія* та похідні від нього лексеми *медіа-дискурс*, *медіа-індустрія*, *медіамагнат*, *медіа-магнатство*, *медіа-проект*³¹. «Російсько-український словник» за редакцією В. В. Жайворонка вмістив запозичення *мас-медія*, а його варіант *медіа* зафіксував як активний компонент складних номінацій на зразок *медіа-клуб*, *медіа-компанія*, *медіа-міст*, *медіа-проект*, *медіа-холдинг*. О. А. Стишов у текстах сучасної української преси виявив такі новотвори, як *медіа-акція*, *медіа-бомба*, *медіа-магнат*, *медіа-олігарх*, *медіа-партнер*, *медіа-патронат*, *медіа-підтримка*, *медіа-програма*, *медіа-простір*, *медіа-технологія*³². В. Фурса в монографії, присвяченій тенденціям засвоєння в сучасній українській мові невідмінюваних запозичених імен, подає, крім уже засвідчених вище, ще такі похідні з цими основами, як *мас-медійник*, *мас-медійний*, *мас-медійно*, *мас-медіальний*, *медіа-барон*, *медіа-імперія*, *медіа-переворот*, *медіа-ресурс*³³. Як доводять приступні нам джерела, для творення похідних дедалі частіше використовують варіанти *мас-медія* (*мас-медії*) / *медіа* (*медії*) з усуненим зянням голосних у кінці основи слова, пор. такі приклади з КФІ, як *медійний*, *медійник*, *мас-медійст*, *анти-медійний*, *мультимедійний*, *мас-медійно*. Проте і варіант *медіа* не втрачає своєї активності як база для словотворення, напр.: *медіальний продукт* поряд з *медійний продукт*. Аналізована інновація виявляє активність і в ролі маркера-категоризатора об'єктів і понять медіапростору, як нейтральних, так і стилістично забарвлених, напр.: *кіномедіа*, *медіа-текст*, *медіацентр*, *медіаресурс*, *медіафорум* і *медіа-бос*, *медіабомонд*, *медіа-кілер*, *медіа-диктатор*, *медіамагнат*. У межах розглядуваного стратума формуються гіпонімічні об'єднання і синонімічні ряди номінацій на зразок *медіа-холдинг*, *медійна корпорація*, *медіаімперія* і *медіа-компанія*, *медіа-структура*, *медіаорганізація*, *медіацентр*, *медійна група* або *медіа-бізнес* і *медіаіндустрія*. З'являються й такі антонімічні опозиції, як *медійний* — *антимедійний* (стосовно інформаційного проекту). Розгалуження україномовного медіапростору, формування в його межах самостійних підпросторів зі своїми власними лексичними стратумами на зразок таких означень нових медійних продуктів, їхніх форматів та способів поширення, як *новинні медії*, *цифрові медії*, *новинний (новинарний, новинневий) канал*, *державний мовник*, *кабельне телебачення*, *смартфон*, *мобільне відео*, *SMS-* чи *MMS-повідомлення*, дають підстави погодитися з тими мовознавцями, які твердять, що для вивчення цього сектора інформаційного простору і відповідного йому простору в національній мові у славістиці формується нова лінгвістична дисципліна — *медіалінгвістика*³⁴.

3. Переорганізація наявного стратума: мовний мобільний простір. На появу такого засобу зв'язку, як телефон без стаціонарного блоку живлення, українська мова відповіла творенням номінації з оновленою семантикою прикметника *мобільний*. На базі вже наявного його значення «здатний до швидкого пересування; рухливий» розвинулося нове значення «не прив'язаний до стаціонарного блоку живлення або станції підсилювання». Уперше прикметник *мобільний* з таким новим значенням зареєструвала у своєму словнику

³¹ Віняр Г. М., Шпачук Л. Р. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття.— Кривий Ріг, 2002.— Вип. 2.— С. 96–97.

³² Стишов О. А. Знач. праця.— С. 354–355.

³³ Фурса В. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен.— К., 2005.— С. 227.

³⁴ Варченко В. В. Цитатная речь в медиа-тексте.— М., 2007.— 240 с.

Д. Мазурик³⁵. На сьогодні на основі як самого базового прикметника *мобільний*, так і терміносполуки *мобільний телефон* утворилося досить розгалужене лексико-словотвірне гніздо, члени якого позначають різноманітні об'єкти простору, «покритого» мобільним зв'язком: субстантив *мобільний*, універб *мобільник* та його розмовні варіанти *мобілка (мобілочка)*, *мобіл*, *мобільчик*, *мобіла*, композити *мобілеманія*, *моблог*, словосполуки *мобільний зв'язок*, *мобільний номер*, *мобільний Інтернет*, *мобільний розклад*, *мобільна фобія*, *мобільне відео*, *мобільне TV*, *мобільні рингтони*, *мобільні гіганти*, *мобільні розваги* тощо. Як синонім до прикметника *мобільний*, хоч і значно рідше, використовують прикметник *стільниковий* також з новим, спеціалізованим значенням «мережа колективних прийомопередавачів для телефонного зв'язку»³⁶ або новотвір *багатоканальний*. Проте, крім словосполук *стільниковий (багатоканальний) телефон*, *зв'язок*, *стільникова мережа*, в приступних нам матеріалах ми не знайшли похідних від цих прикметників. Не прижився в українському лексиконі і росіянізм *сотовий*, зафіксований у словнику Д. Мазурик як синонім до прикметника *стільниковий*. Зіставлення з іншими слов'янськими мовами дає можливість виявити національно-культурну специфіку мовної реалізації спільного для них концепта «мобільний зв'язок». Наприклад, польська мова послуговується питомим означенням *komórkowy telefon (komórka)*, що за своєю внутрішньою формою відповідає українському *стільниковий телефон* і їх спільному англійському етимону *cellular telephone (cellphone)*. Натомість чеська мова активно розробляє означення, похідне від того самого латинського етимона, можливо, через посередництво англійської мови (пор. англ. *mobile phone*), що й українське *мобільний телефон*. У корпусі новотворів від чеського слова *mobilní* знаходимо, крім близьких до українських номінацій словосполук на зразок *mobilní operátor*, демінутивів *mobilek*, *mobilka*, *mobilák1*, і такі означення користувачів мобільного телефону, як *mobilář*, *mobilák2*, *mobilofil*, *mobiloman*, *mobilomaniak*, дієслова *mobilovat*, *mobilit*³⁷. В українській мовній практиці похідних із цими категорійними значеннями ми поки що не виявили, крім таких поодиноких утворень, як *мобіломан* у значенні «викрадач мобілок» або імен героїв телевізійних рекламних слоганів *Мобілич (Мобілич — для своїх)* чи *Іван Мобіленко*. У розмовному українському мовленні з'являються й такі найменування ознак користувачів мобільних телефонів, як *замобілений*, пор.: «Основне, що *замобілена* особа протилежної статі отриманий SMS зрозуміти здатна» (Поступ, 2007, № 8).

Розгляд трьох поданих нових просторів українського лексикону — інтернет-простору, медіапростору і простору мобільного зв'язку — попри всі розбіжності в їх формуванні виявляє дію спільних регуляторів системної рівноваги, спільні тенденції усталення в мові. Цьому сприяють спільні ознаки відображуваних ними поняттєвих сфер, що засвідчують наявні в них спільні об'єкти номінації, такі як *інтернет-ринок*, *e- (електронний) ринок* з гіпонімами на зразок *ринок онлайнної реклами — медіаринок (медіа-ринок, медійний ринок)* з гіпонімами *телеринок*, *кіноринок*, *аудіоринок*, *відеоринок*, *PR-ринок — мобільний ринок*. Такі надстратумні зв'язки між інноваціями засвідчують додатковий ресурс їх стабілізації в системі мови, формування додаткових регуляторів системної рівноваги.

³⁵ Мазурик Д. Нове в українській лексиці : Словник-довідник. — Л., 2002. — С. 74.

³⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови. — С. 1197.

³⁷ Nová slova v češtině. — S. 266–268.

Час і суспільна практика випробують розглянуті вище інновації на їх життєстійкість у системі української мови, придатність для забезпечення нових номінаційних і комунікативних потреб українського суспільства. Здійснений аналіз впливу інновацій на будову й функціонування українського лексикону беззастережно доводить збереження в ньому стійкої рівноваги між новою непохідною й похідною лексикою, між питомими й іншомовними ресурсами та способами номінації. У масиві нової лексики, як і в стабільному лексиконі української мови, переважають іменники (понад 70 %), на одне непохідне слово в середньому припадають 4–5 похідних слів або непохідних номінацій з подільними основами (в загальному інтервалі від 1 до 100 слів різних ступенів похідності). За нашими спостереженнями, на відміну від стабільного лексикону в інноваціях переважають складні слова. Це підтверджує висновок Н. Ф. Клименко про активність осново- та словоскладання в сучасній українській мові як вияву процесів інтернаціоналізації та інтелектуалізації її лексикону, розвитку мовної категоризації світу³⁸. Зрушення в лексиконі на ділянках формування нових його стратумів, а також розвитку чи переорганізації вже наявних приводять у дію захисні механізми мови, зокрема регулятори збереження в лексиконі нестійкої рівноваги між різними типами номінацій. Здебільшого дія таких регуляторів виявляється в набутті інноваціями, що відповідають потребам суспільної практики і одержують підтримку мовної системи, стратумотворчих, стратумодоповнювальних або стратумоперетворювальних функцій, у зростанні потенціалу таких інновацій у системі мови і в текстах.

Ye. A. KARPLOVSKA

INFLUENCE OF INNOVATIONS ON STABILITY OF LANGUAGE SYSTEM: REGULATORS OF SYSTEM BALANCE

The problem of article is the character and measure of influence of lexical-word-formative innovations on the stability of Ukrainian language system, in particular on the dynamics of modern Ukrainian lexicon. The special attention is given to system and communicative filters of innovations (their support), protective mechanisms of language. Innovations in the Ukrainian lexicon are considered on common Slavonic background.

Key words: innovation, language system, lexicon, word-formation, dynamics, stability, system balance.

---

³⁸ Клименко Н. Осново- і словоскладання у процесі номінації сучасної української мови // Укр. мова. — 2003. — № 3–4. — С. 83–105.